

Rodiny v ČR na počátku 21. století

Věra Kuchařová
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí
Praha

Obsah příspěvku – proměny rodin

- Východisko úvah
- Demografický kontext změn
- Srovnání základních typů
rodinného/partnerského soužití
- Vztahy mezi generacemi a mezi partnery
- Úvaha nad perspektivou rodin

Základní otázky

- „Je rodina v krizi?“
- Proč se rodina diversifikuje – jaký je podíl vlivu ekonomických, kulturních a politických podmínek či psychologických motivů?
- Proč klesá(la) stabilita rodiny?
- Lze něco změnit nástroji rodinné (sociální atd.) politiky?
⇒ předmět zájmu – jaká je rodina?

Existuje „česká rodina“ ?

- Dva paralelní procesy proměny rodin:
  - Universalizace – společné rysy rodin v Evropě (v rámci 3 oblastí)
  - Diversifikace – není „česká rodina“
- „Základní charakteristika“: rodina má dnes mnohé podoby a dynamiku vývoje - „ontogenezi“
- Existují různé typy rodin a fáze rodinného cyklu (jejich reflexi v rodinné politice požaduje např. Konference evrop. Ministrů pro rodinu, květen 2006)

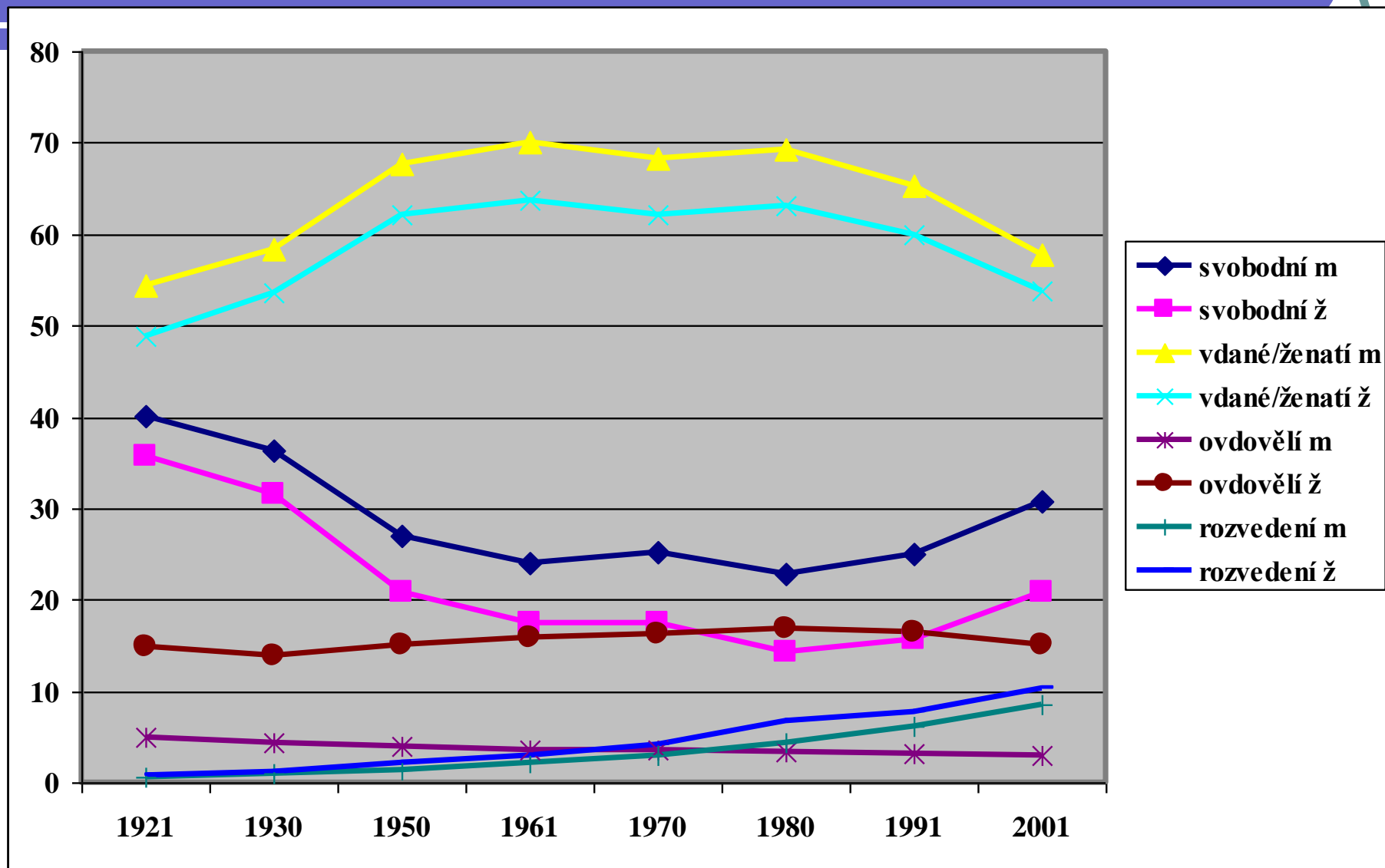
DEMOGRAFICKÁ SITUACE

DLOUHODOBÉ PROCESY

Změny demografického chování a věkové struktury populace:

- Snižování sňatečnosti
- Prudké snížení a pak malý vzrůst porodnosti (od r. 2002) – 21.6.2007 z předběžných údajů úhrnná plodnost dosáhla 1,41 (1994 – 1,44)
- Celoživotní bezdětnost (Singles)
- Odkládání sňatků a rodičovství

Změny struktury obyvatelstva podle rodinného stavu

Důsledky v:

- Zmenšení velikosti rodiny
- Zmenšení velikosti domácností – bytových, hospodařících, censových
- Snížení stability rodiny
- Soužití více generací v čase v důsledku prodlužování délky života (nikoliv v domácnosti)

ZMENŠENÍ VELIKOSTI (NUKLEÁRNÍ) RODINY

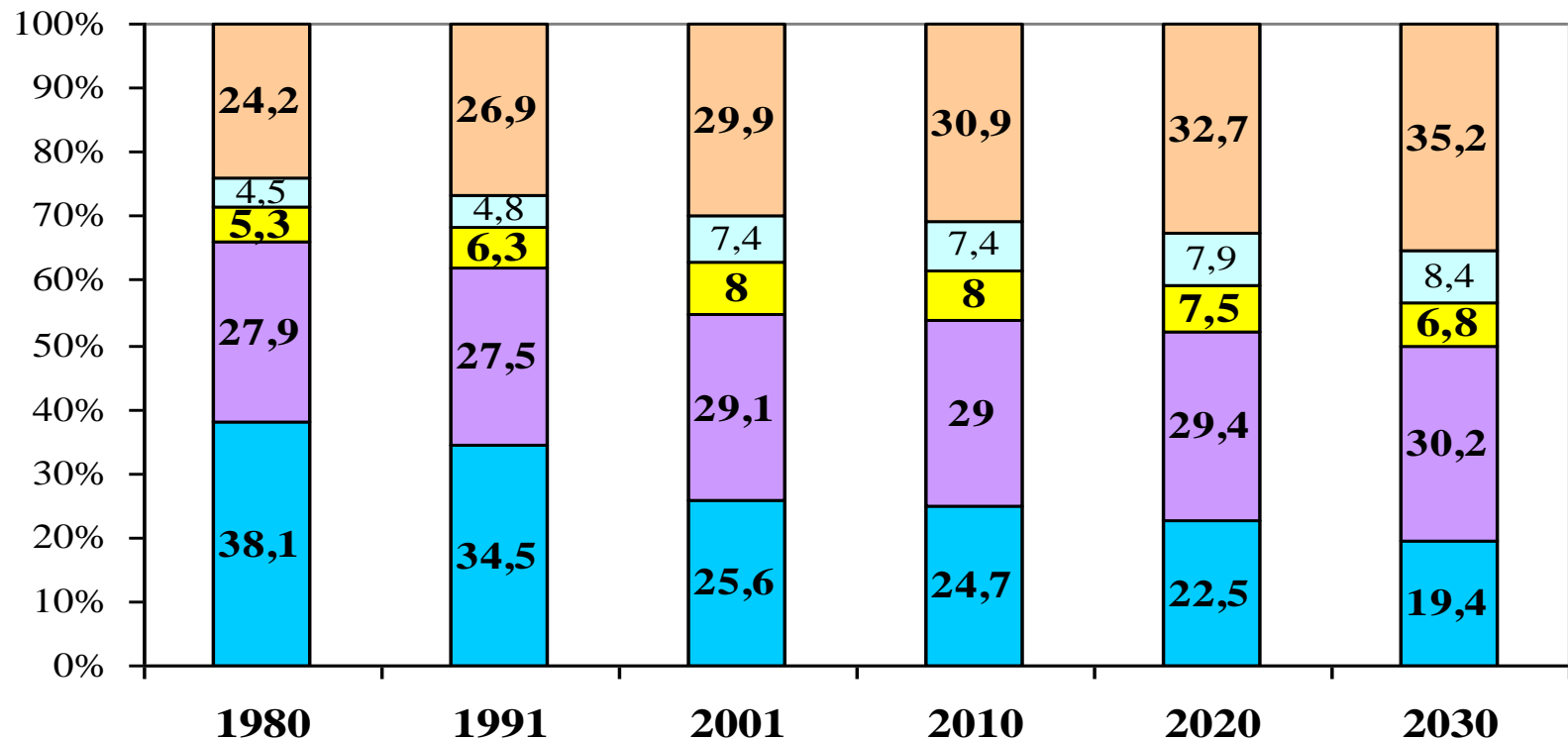
- Růst podílu neúplných rodin
- Snižující se počet dětí v rodinách
- Nárůst bezdětnosti (bezdětných párů)
- Přibývání nesezdaných soužití (v určité fázi životního cyklu) – v nich méně dětí

SNÍŽENÍ STABILITY RODINY

- Rozvodovost (cca 30 000 ročně, úhrnná rozvodovost 2005= 47,3)
- Nesezdaná soužití ← preference části mladých lidí (svoboda, rovnost ...), obavy z uzavření nového manželství rozvedených a ovdovělých (+ nevýhody) – obtížná kvantifikace
- Opakovaná manželství – cca 4/5 rozvedených (labilnější, některá pozitiva)

Development of the structure of households- past and future (data CZSO)

- Two-parent families with children
- Couples without children
- One-parent families with children
- Other HH with more than one person
- One-person HH

Rodiny se závislými dětmi - 2001

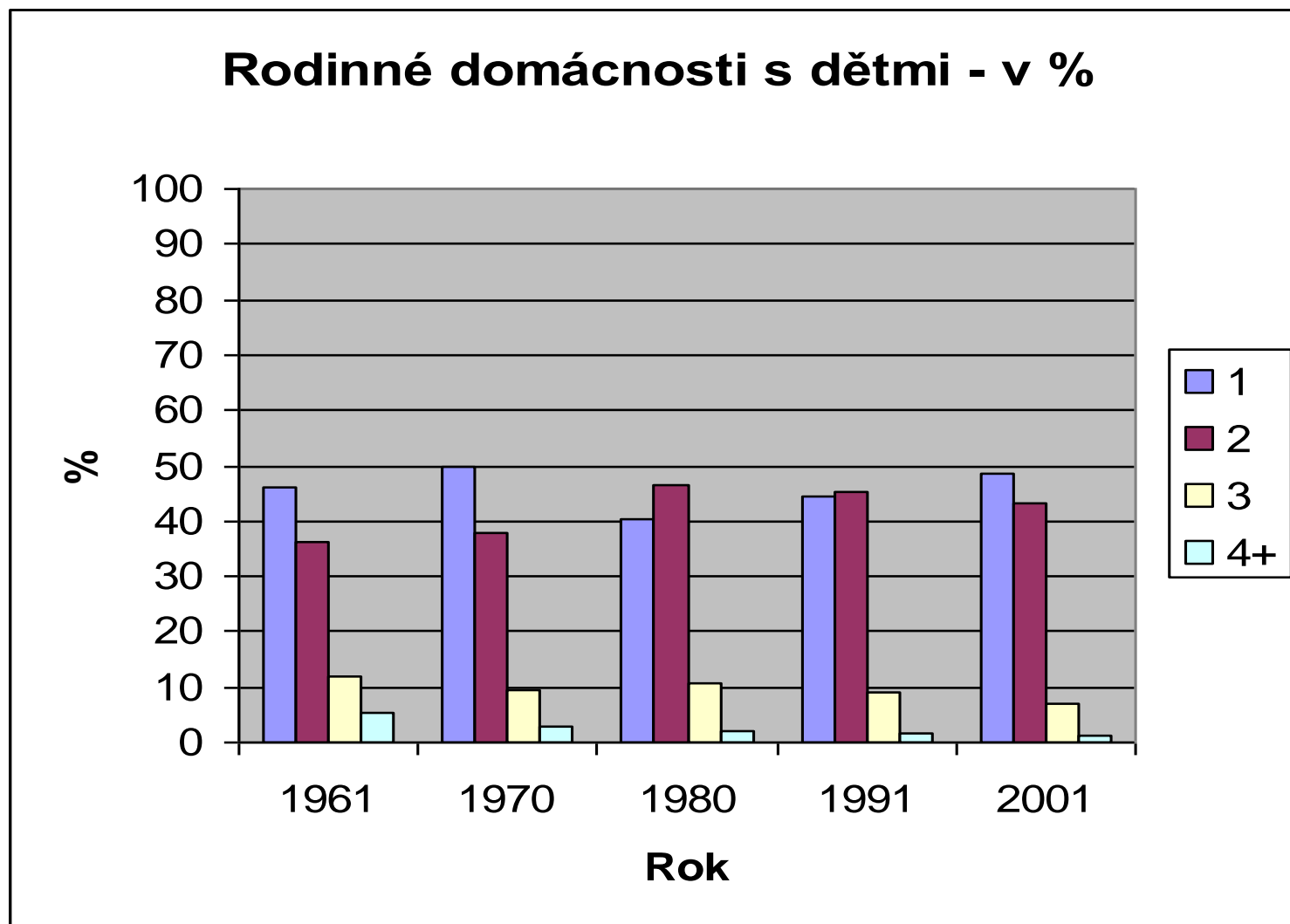
- UR manželé – 72,5 %
- NS - 3,6 %
- NUR, v čele žena - 21,0 %
- NUR, v čele muž - 3,0 %

Srovnání 1961-2001:

- Podíl UR klesl na 78 %
- Podíl NUR vzrostl na 299 %

PROMĚNY SKLADBY RODIN S DĚTMI

počet dětí

NEÚPLNÉ RODINY

- V 88 % v čele žena (2001, podíl se mírně snižuje -u starších osob)
- V cca 50 % rodič rozvedený (M i Ž),
- 26 % Ž a 28 % M jsou vdané/ženateí !!!,
- 16 % Ž a 6 % M jsou svobodní,
- 8 % Ž a 12 % M jsou ovdovělí

Porovnání základních rodinných typů = typů soužití

- 3 typy: UR = sezdaný pár (s dětmi)
NS = nesezdaný pár (s dětmi)
NUR = jeden rodič s dětmi
{LAT = pár žijící odděleně}
- Podle českého práva vlastně NS (druh/družka) jako rodinná forma neexistuje, práva a povinnosti partnerů a manželů se zásadně liší – možnost aplikovat postavení „osob blízkých“ (Občanský zákoník v § 116)
- Děti mají shodná práva vůči rodičům bez ohledu na rodinný stav rodičů

Srovnání – základní charakteristiky

	UR	NS	NUR
Věk Osoby / partnera		sníží se věk M a Ž – přibývá mladých svobodných 1/5-oba do 30 let přes 1/3-alespoň 1 do 30 let	svobodné ženy – mladší matky ostatní rodinné stavy naopak starší
vzdělání ženy	ZV 17 % ! SV 36 USV 39 VSV 8	ZV 29 % !*/ SV 36 USV 28 VSV 5 mají-li děti – nižší V- úroveň	ZV 24 % !*/ SV 35 USV 31 VSV 8 svobodné ženy-ještě nižší
podíly věřících	68 % bez vyznání	cca 75 % bez vyznání, u Ž méně 1/2 –oba bez vyznání	71 % bez vyznání

	UR	NS	NUR
národnost partnerů	vyšší homogenita	převažuje homogenita, relativně více smíšených párů než v UR	---
sociální prostředí původu			častěji nepříznivé, rekrutace nestability partnerských vztahů

Srovnání – demografické chování

	UR	NS	NUR
Počet dětí:	(0 10*)	(0 59)	
	1 43	1 55	1 65
	2 47	2 32	2 30
	3+ 9	3+ 13	3+ 6
Průměrný věk ženy při narození 1. dítěte	celkový průměr za ČR		26,9 let (2005); 27,0 (2007)
	svobodné matky		24,9 let (2005)

*/ v r. 1991. problémy se zveřejňováním těchto údajů ze Sčítání 2001

Srovnání – ekonomická aktivita

	UR	NS	NUR
míra EA	79 % - oba rodiče EA 1 % žádný EA	vyšší míra EA (mladší lidé, méně dětí)	18 % rodič není EA
míra zaměstnanosti (MZ) žen	MZ obdobná v UR a NS	MZ obdobná v UR a NS	
Podíl nezaměstnaných ze všech žen	7 % žen nezaměstnaných	MN dvojnásobná než v UR	12 % žen nezaměstnaných

Ekonomická aktivita žen – Census 2001

Economical activity		
	Two-parent families*	One-parent families
Employees	63.1	74.5
Employers,	1,9	
self-employed	6,4	
others	3.1	
unemployed	6,9	12,2
non-active	18,2	20,2

Srovnání – příjmy

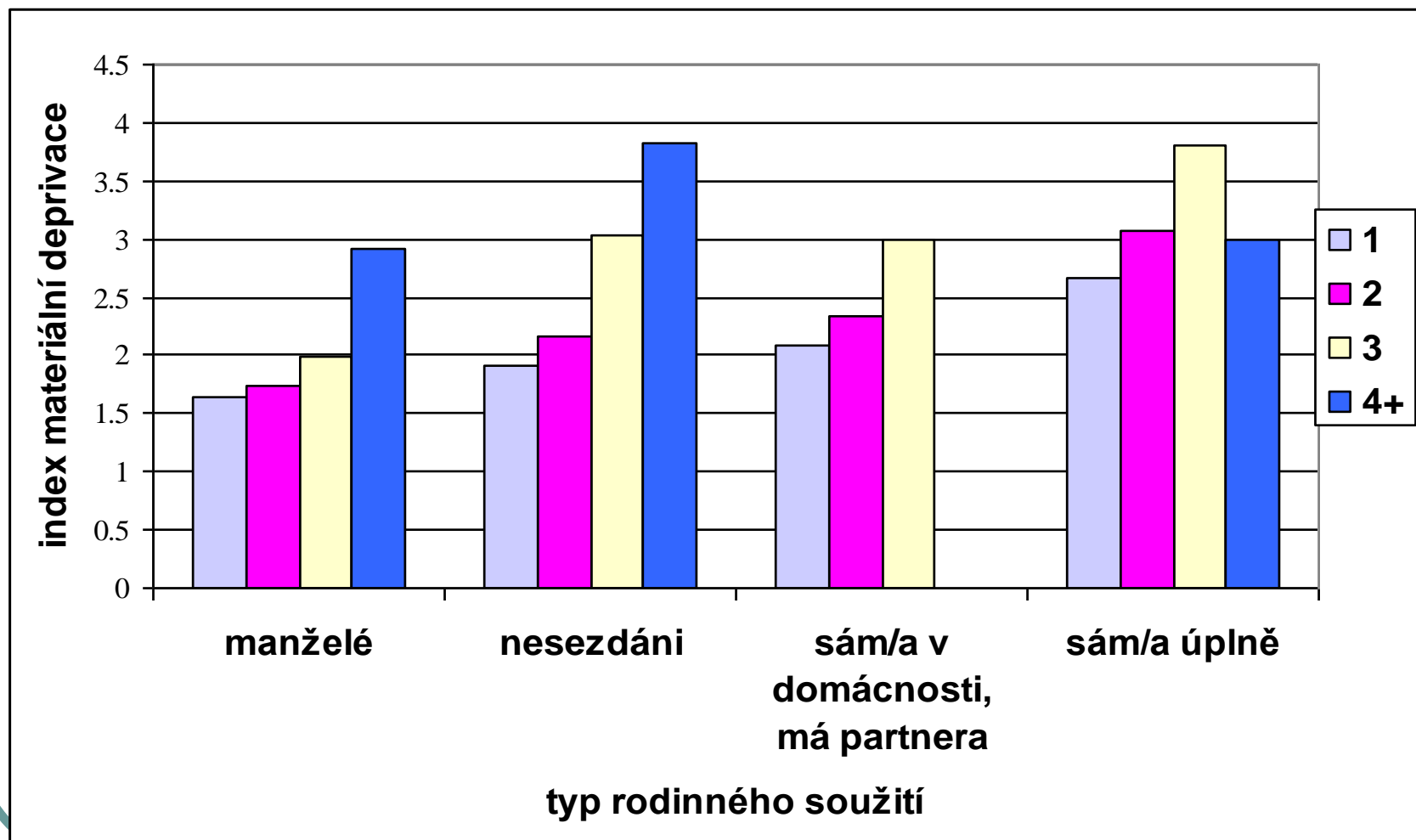
(Mikrocensus 2002)

	UR	NS	NUR
Hrubé roční příjmy na osobu v r. 2002	107 589 Kč		69 512 Kč
Skladba příjmů v %:			
Pracovní	77,8		60,4
Sociální	20,4		<u>30,2</u>
ostatní	1,8		9,5
Chudé (příjmy < ŽM)	2,4		16,4

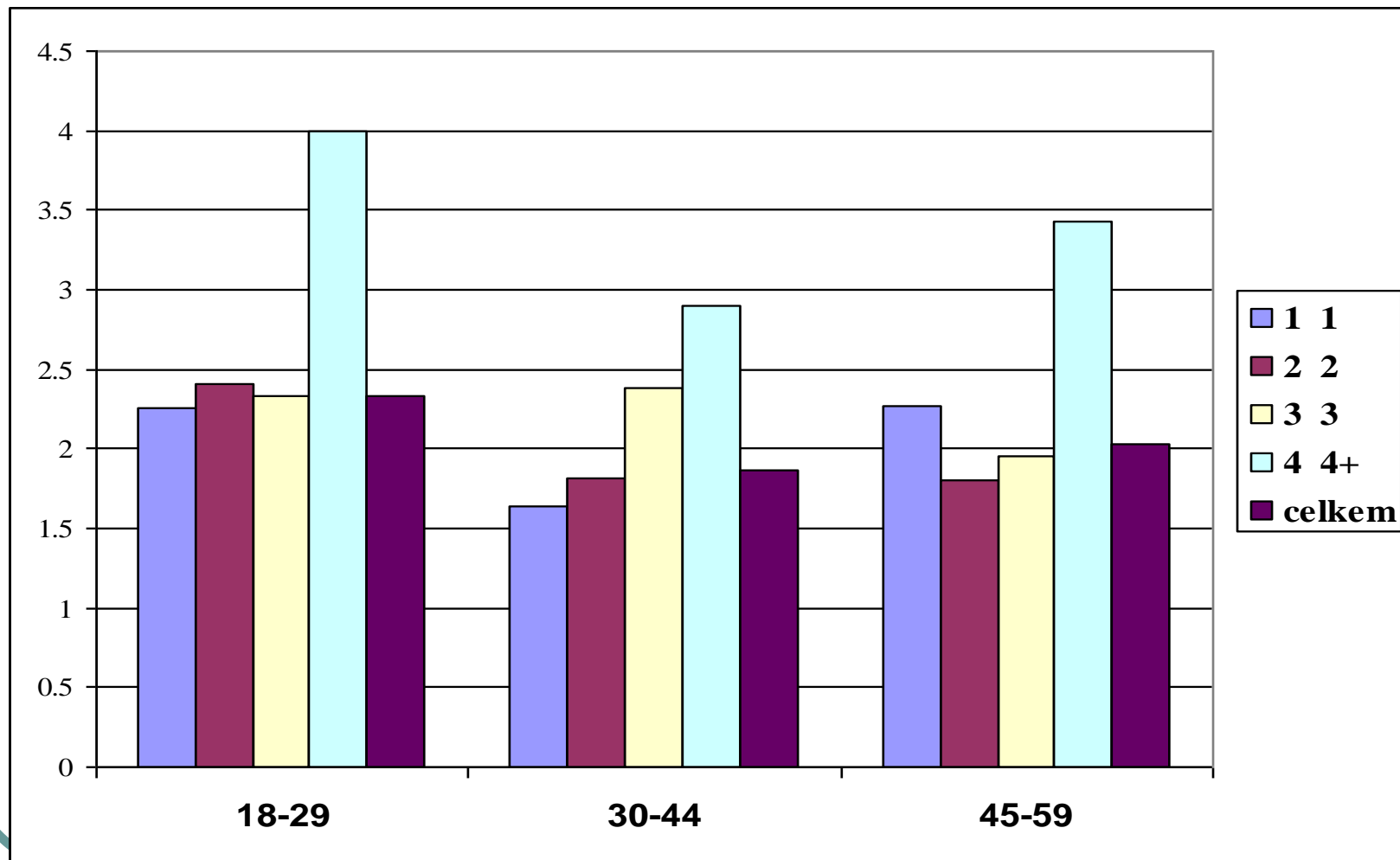
Srovnání – bydlení

	UR	NS	NUR
2+ CD v BD	14 %	16 %	55 %
	ve 2/3 BD s více CD je UR uživatelem bytu	v 55 % BD s více CD je NS uživatelem bytu	
byt I. kateg.	93 %	85 %	90 %
jednopokojový byt	5 % (s dětmi 4%)	16 % (s dětmi – 12%)	12 %
nežije v bytě	--- zanedbatelné	0,6 %	2,1 %
vybavenost		nižší	nižší

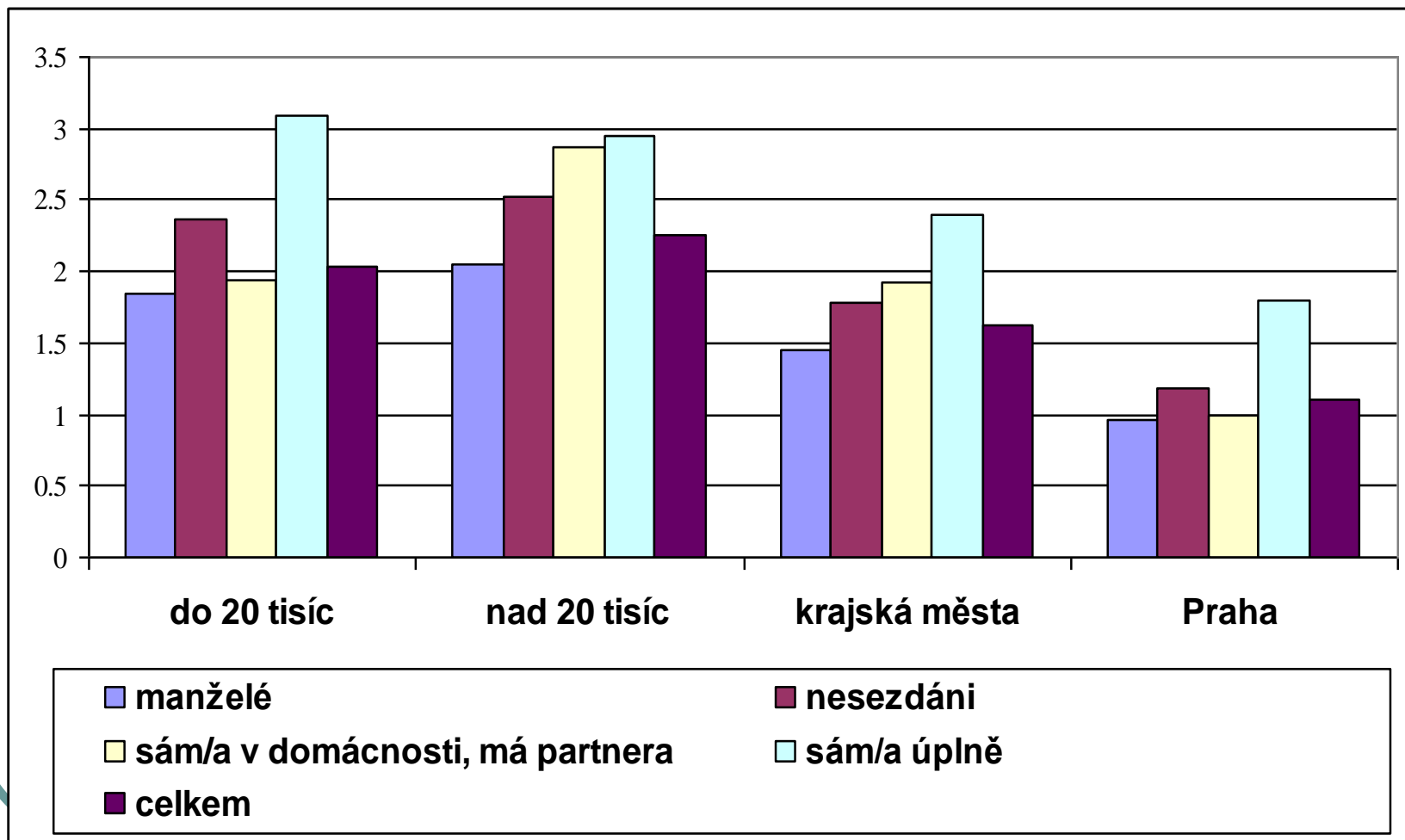
Míra materiální deprivace podle typu rodinného soužití a počtu dětí (GGS05)

Míra materiální deprivace podle věku respondenta a počtu dětí (GGG 2005)

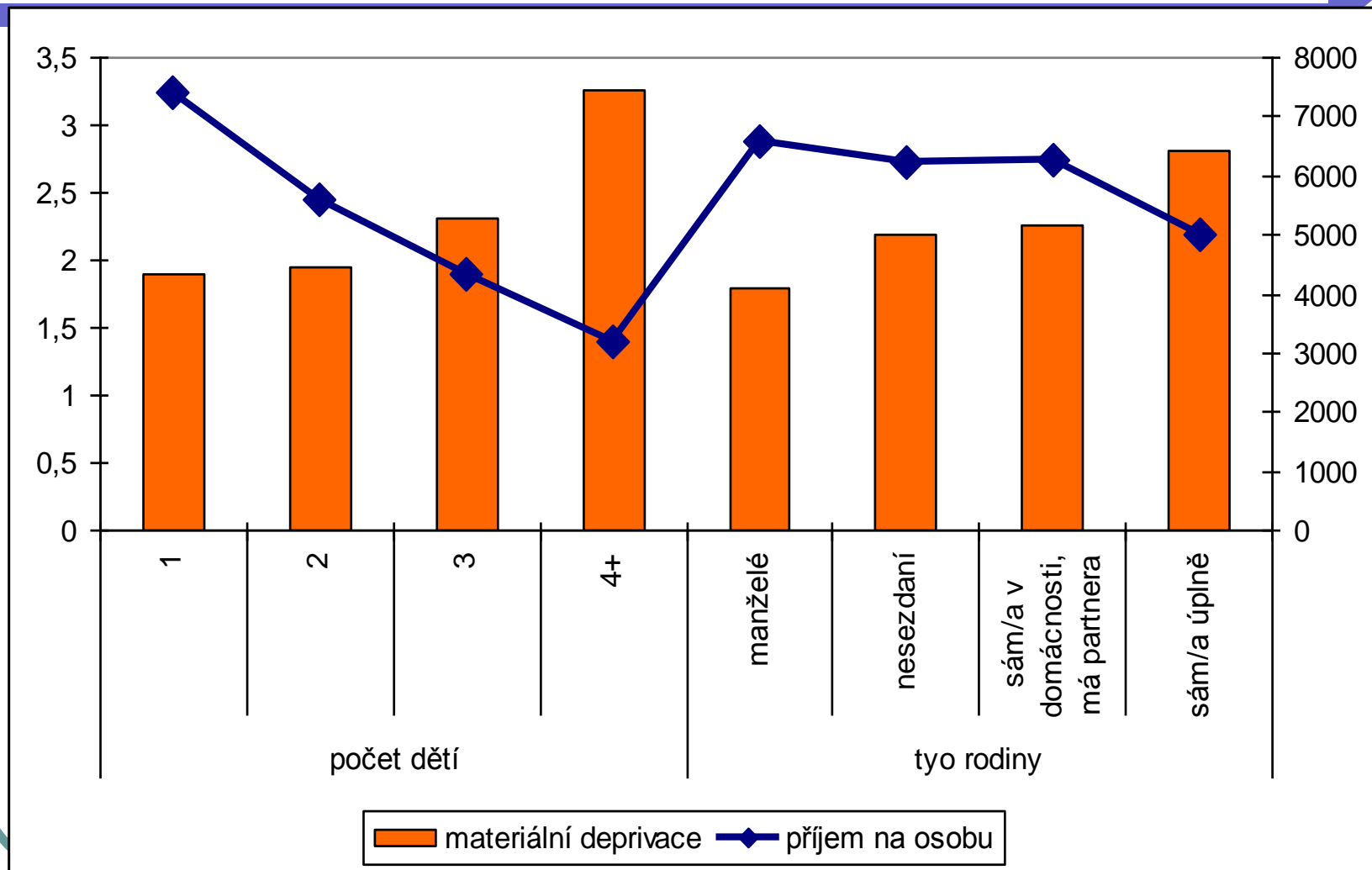

Míra materiální deprivace podle typu rodinného soužití a velikosti místa bydliště (GGG 2005)

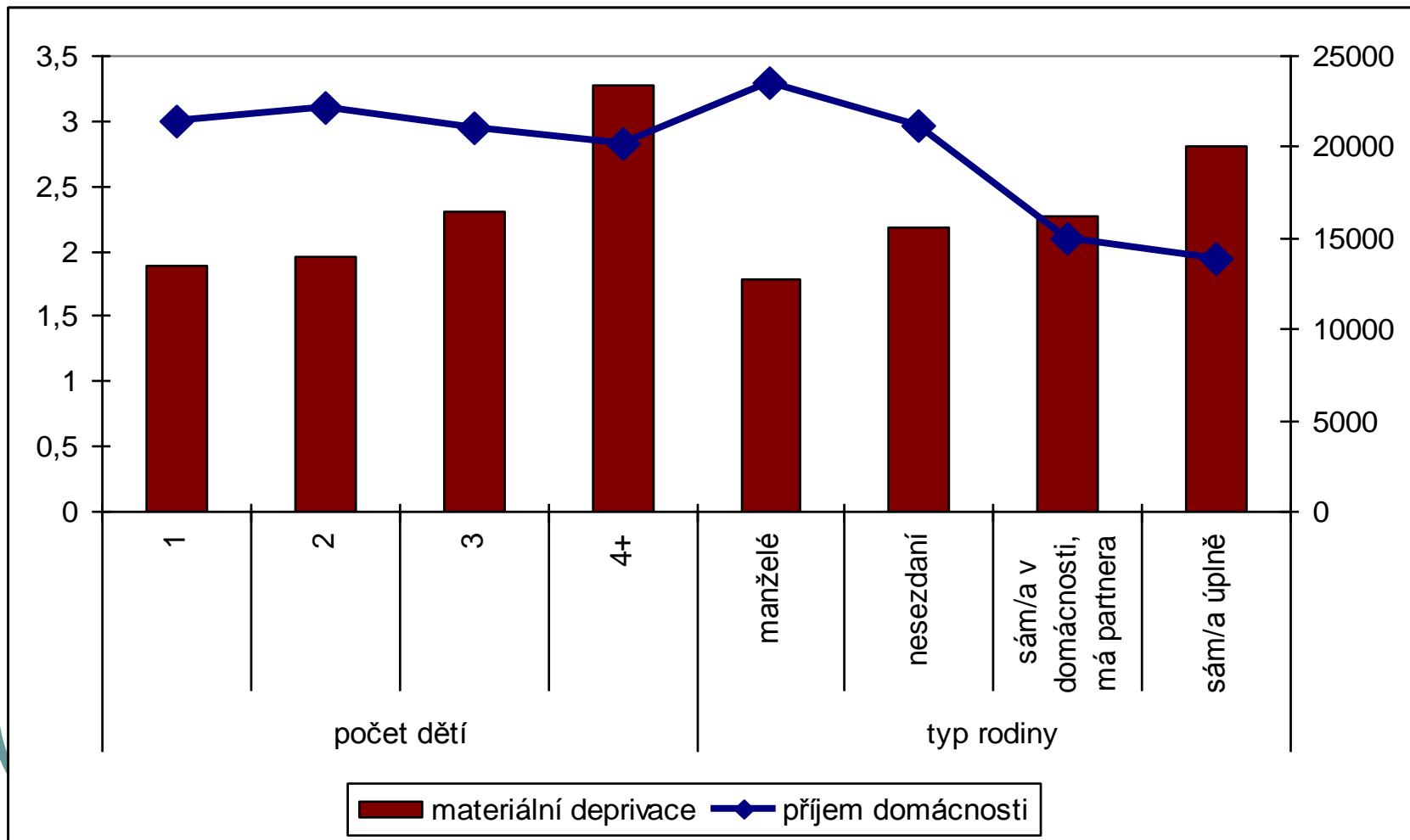

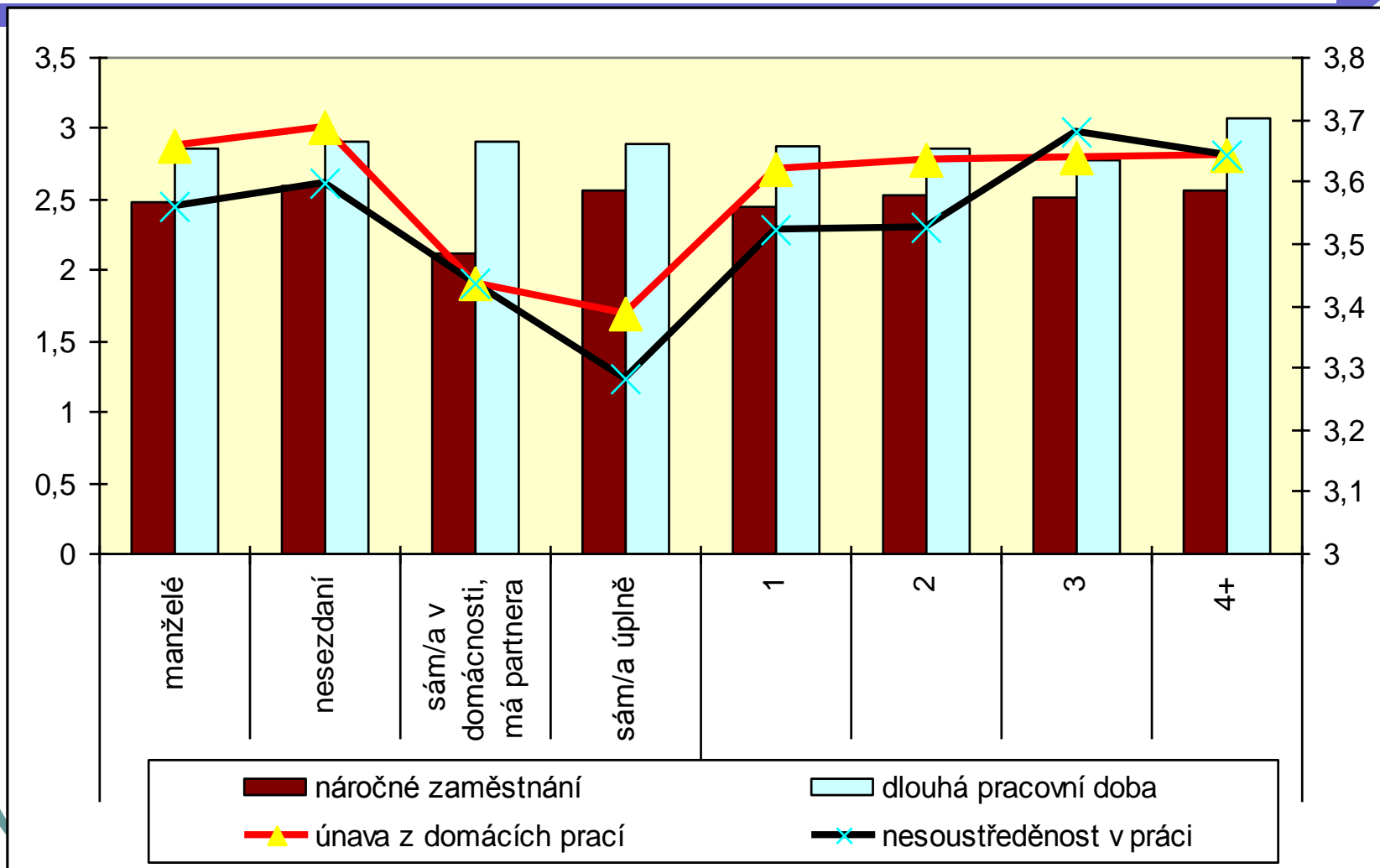
Míra materiální deprivace a příjem na osobu podle počtu dětí a typu rodiny (GGG 2005)

Míra materiální deprivace a příjem domácnosti podle počtu dětí a typu rodiny (GGG 2005)

Vytíženost zaměstnáním na úkor rodiny a naopak podle typu rodiny a počtu dětí (GGG 2005)

Srovnání – shrnutí

- **Život v manželství a ÚR je všestranně výhodnější, než v NUR i NS**
- **Specifické charakteristiky osob (partnerů) v jednotlivých typech rodin:**
  - vzdělání
  - socioprofesionální status
  - velikost bydliště

Faktory nestability manželství a nes.soužití

(Brines a Joyner)

Manželství: komplementarita	Nesezdané soužití: rovnost
Pravděpodobnost rozvodu manželství se <u>zvyšuje</u> spolu s <u>rostoucím příjmem ženy</u> .	Čím více se <u>příjem nesezdané ženy blíží příjmu muže</u> , tím je pravděpodobnost rozchodu <u>nižší</u> .
Čím více času stráví <u>vdaná žena v zaměstnání</u> , tím je pravděpodobnost rozvodu <u>vyšší</u> .	Čím je <u>pracovní zaneprázdnění nesezdané ženy vyšší</u> , tím je riziko rozchodu <u>nižší</u> .
Pravděpodobnost rozvodu se <u>snižuje</u> spolu s rostoucím rozdílem počtu <u>hodin strávených výdělečnou činností mužem a ženou</u> .	Pravděpodobnost rozchodu se <u>zvyšuje</u> spolu s rostoucím rozdílem počtu hodin strávených výdělečnou činností mužem a ženou.
Čím větší je společný <u>majetek manželů</u> , tím je pravděpodobnost rozvodu <u>nižší</u> .	Společný <u>majetek nemá vliv</u> na pravděpodobnost rozchodu.
Přítomnost <u>dítěte</u> riziko rozvodu <u>snižuje</u> , čím je však počet dětí vyšší, <u>toto riziko je vyšší</u> .	Riziko rozchodu se <u>zvyšuje</u> spolu s počtem dětí přítomných ve společné domácnosti.

Vztahy v rodině

- Mezigenerační
- Partnerské

Soužití více generací

- Soužití v čase častější v důsledku prodlužování délky života, soužití v domácnosti vzácnější
- Po poklesu počtu domácností s vícegeneračním soužitím jejich mírný nárůst v 90. letech
- Prostorová vzdálenost mezi domácnostmi různých generací není veliká

Sociokulturní kontext - vybrané aspekty

- Dynamika změn sociálních vztahů (materializace?)
  - Dynamika sociokulturních změn - Komunikace mezi generacemi, mezigenerační vzrůst vzdělanosti, společnost vědění
  - Generační konflikt nebo generační smlouva?
  - Genderové nerovnosti a jejich reflexe
  - Individualismus „moderního“ člověka
- Odraz v pojetí, hodnotě a prestiži rodiny a ve vztazích uvnitř rodiny (mezigeneračních)

Mezigenerační vzájemná pomoc

- V rámci širší rodiny existuje povědomí nutnosti vzájemné podpory
- Existuje prokazatelná a rozšířená snaha poskytovat vzájemnou pomoc
- Ta je diferencována podle „obsahu“:
Nejčtenější obecně je duchovní, „sociální“ apod. podpora
Nejčtenější vzhledem k potřebě je péče o nesoběstačné
- Nejnáročnější je pro střední generace, ale je snaha o reciprocitu
- Vysoké pracovní vytížení všech generací v „ekonomicky aktivním věku“ snižuje možnosti vzájemné pomoci

Mezigenerační vzájemná pomoc - pokr.

- Výpomoc v rámci rodiny je poskytována nezávisle na vzdělání, profesi, náboženské víře
- Rozdíly podle pohlaví závisí na druhu pomoci
- Bydlení (vzdálenost mezi bydlišti) různých generací v rámci rodin není významnou zábranou poskytování pomoci, ale ovlivňuje její rozsah a obsah
- Výpomoc v rámci rodiny je podmíněna vzdáleností bydliště a těsností vzájemných vazeb; u pomoci rodičům závisí na jejich věku, u pomoci dětem na rodinném cyklu

Shrnutí

- **Demografické změny, stárnutí společnosti**
⇒ méně potenciálních spolupracujících členů a pečovatelů při zvyšování počtu potenciálních příjemců pomoci
- **Ekonomický kontext** ⇒ zhoršení podmínek pro plnění rodinných rolí a uspokojování potřeb rodin + jejich členů
- **Sociokulturní kontext** -- ambivalentní vlivy

Partnerská dělba práce

Postoje ke spolupráci

- Deklarována rovnoprávnost, ale reálná nerovnost rolí je akceptována, jako „nespravedlivá“ je spíše vnímána ženami
- X funkční komplementarita rolí v rodině
- Polovina respondentů žádá komplementaritu rolí muže a ženy, polovina vyváženost
- Navzdory převaze tzv. dvoupříjmových domácností nukleárních rodin jsou muži stále často považováni za (hlavního) živitele rodiny
- Obecně (dle situace) je ale požadován spolupodíl obou na výdělečné činnosti (diferenciace)

- Ženy i muži podceňují kompetence mužů pro participaci v rodině, přesto roste akceptace „muže v domácnosti“ X silná identifikace žen s rolí matky a hospodyně
- Závislost participace na etapě rodinného cyklu:
  - roste napětí na počátku školní docházky dětí a v době tzv. sendvičového efektu u střední generace
  - podíl partnerů se vyrovnává s věkem dětí a zapojením ženy na TP (vliv vzdělání), u seniorů
- Vliv vzdělání a socioprofesionálního statusu se neprojevuje u zásadních postojů, ale u „extrémních“

PARTNERSKÁ SPOLUPRÁCE

- Reálně převažuje situace manželů-spoluživitelů s rozdílným podílem na péči o děti a domácnost
- ✓ Pod tlakem ekon. a soc. prostředí převládá tendence k výdělečné činnosti obou partnerů (diferenciace názorů)
- ✓ Souhrnně platí: rozhodování bývá společné, aktivity a povinnosti jsou genderově rozděleny
- Pozvolna přibývá „netradičních“ modelů dělby: otec „v domácnosti“/na RD, pomoc třetí (nepříbuzné) osoby
- Ženy přizpůsobují účast v domácnosti spíše potřebám rodiny, muži spíše svým možnostem

Partnerská spolupráce a harmonizace rodiny a zaměstnání

- **Srovnání ženy a muži:**
- ✓ České ženy převážně nacházejí cesty zvládnutí svých rolí v rodině a zaměstnání - za cenu nadále převažující „přerušované“ pracovní kariéry nebo rezignace na jiné zájmy a životní aspirace
- ✓ Pro muže menší tenze, dokonce rodina jako stimul profesní aktivity, ale menší i spokojenost
- **Srovnání manželství a nesezdaná soužití:**
- ✓ V nesezdaných soužitích vyrovnanější dělba práce a vyšší uspokojení ze sladování R a Z
- ✓ V manželství mírně vyšší spokojenost s dělbou práce (GGS)

Partnerská spolupráce – pokr.

- **Nové trendy:**
- **Neočekává se naprostá oddanost rodině**
- **Relativně větší volnost si navzájem ponechávají mladší partneři pro naplňování osobních potřeb a zájmů**

Podíl partnerů na „rodinných povinnostech“ (praxe rodičů dětí do 10 let)

Podíl respondenta na vybraných činnostech

	Domácí práce	Péče o malé děti	Příprava dětí do školy	Volný čas dětí
Muž	21,7	23,8	33,5	<u>41,8</u>
Žena	81,5	81,7	79,0	64,6

Jak zvládáte své rodinné a pracovní povinnosti? (Praxe rodičů dětí do 10 let)

	Obojí dobře	Dobře práci, na úkor rodiny	Dobře rodinu, na úkor práce	Obojí tak napůl	Nedá se to zvládnout	Celkem
Muž	52	<u>32</u>	2	11	2	100
Žena	<u>64</u>	12	5	18	2	100
Celkem	60	19	4	16	2	100
Muž :						
Manželství	53	<u>35</u>	1	9	2	100
Partnerství	<u>57</u>	23	3	13	3	100
Sám otec	37	15	7	<u>37</u>	4	100
Žena:						
Manželství	69	12	4	15	1	100
Partnerství	<u>71</u>	5	3	15	5	100
Sama matka	46	16	6	<u>29</u>	4	100

Názory na autonomii rodiny a roli státu

Společenská podpora rodin je vnímána jako samozřejmost, spravedlnost a právo, ale:

- Nemá „bránit“ udržení autonomie rodiny
- Očekávání je diferencováno podle „obsahu“ pomoci:
  - ✓ v zabezpečení seniorů očekávána větší pomoc státu než u péče o děti (hlavně důchody a služby, ne při finanční nouzi)
  - ✓ s věkem dětí roste očekávání pomoci od státu – školy apod.
  - ✓ velká očekávání ohledně finanční podpory (odlišnosti dle formy)
  - ✓ „volání“ po větší šíři a dostupnosti služeb
  - ✓ odpovědnost státu hlavně u zdravotně postižených a sociálně oslabených
- Žádaný podíl státu je závislý na etapě rodinného cyklu a míře „anomie“
  - ✓ Preferována péče státu o zdravotně postižené, nezaměstnané a seniory

Attitudes to family policy measures (families with young children)

	lone mothers	married parents	
remuneration for caring for children	2,55	2,53	caring is a parents' natural duty
support autonomy for families	2,66	2,69	some state regulation of family life is desirable
financial support for mothers caring at home	2,7	2,45	support day care services for working mothers
state support for children's education to families	3,41	3,31	state support of schools
support conditions for mothers' employment	4,1	4,1	provide rather financial support
state support for education of children	4,41	4,6	support namely housing and material conditions
job security makes parents independent on state assistance	5,1	4,83	employment is not sufficient condition for ensuring children's well-being
support fathers on parental leave	5,42	5,45	it is better if fathers work for money

Perspektivy české rodiny:

- Mnoho „neznámých“ – obtížné pronózoovat
- Nicméně k optimistické vizi vybízejí zjištění:
- rodina jako hodnota stále vysoce ceněna
- stále je preferován dvoudětný model rodiny (byť jeho „prvenství“ slábne)
- vysoká hodnota partnerství (u mladších ne nutně v legalizovaném svazku)
- nositeli „tradičnějšího“ přístupu k rodině jsou v české společnosti vzdělanější lidé
- rodina má potenciál vytvářet pevné zázemí, jehož potřebu u dnešního člověka potvrzují výzkumy
- trvající vysoká vnitro-rodinná solidarita a podpora
- lidé nejsou lhostejní k demografickému vývoji

Hypotéza o důvodech pochybností o budoucnosti rodin

- inklinace k tradiční rodině naráží na obavy, nakolik lze v současných ekonomických a sociálních podmínkách naplňovat její funkce, což vede k nejistotě, a tím mj. hledání alternativ a krátkodobých řešení

Co potřebuje česká rodina

- stabilitu a perspektivu společensko-ekonomického a politického prostředí
- diferencovaný přístup při koncipování opatření na podporu rodiny

Děkuji za pozornost

vera.kucharova@vupsv.cz